

TEORETSKE PARADIGME I PERSPEKTIVE U SOCIJALNOM RADU

Aleksandar Halmi

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Studijski centar socijalnog rada

Pregledni članak

UDK 364.442.2.001

Primljeno: listopad 1995.

Autor iznosi temeljna obilježja tradicionalnih i alternativnih paradigmi koje danas, u podjednakoj mjeri, dominiraju suvremenom scenom znanosti. Te dominantne odnosno vodeće paradigme jesu: pozitivizam, postpozitivizam, konstruktivizam i kritička teorija. Od glavnih karakteristika tradicionalnih paradigmi posebno se ističu: pozitivistički, znanstveni, objektivistički i kvantitativni pristup. Alternativne paradigme uključuju: interpretativni, intuitivni, subjektivistički i kvalitativni pristup. Nakon iscrpne intra i interparadigmatske analize autor pokušava ocijeniti paradigmatički status socijalnog rada. Utvrđuje da je teorija socijalnog rada multiparadigmatički i multimetodski usmjerena k suvremenim pristupima u društvenim i humanističkim znanostima.

1. DEFINICIJA PARADIGME

Paradigma se može definirati kao osnovni skup uvjerenja koja rukovode akcijom (Guba, 1990). Paradigme se bave prvobitnim načelima ili pranačelima i definiraju određeni pogled na svijet. Schutz (1994) ističe da paradigme konstruiraju kulturne obrasce grupnog života. Mnogo određenije Kuhn (1970) definira paradigmatičku kao "cjelovitu konstelaciju uvjerenja, vrednota, tehnika i sl. koje dijele članovi date zajednice". Grinnell (1981) dodaje da istraživačke paradigme inkorporiraju teorije, modele, koncepte, kategorije, hipoteze i pristupe koji pomažu pojašnjavanju, usmjeravanju i formuliranju istraživanja.

Kada bismo saželi ove definicije, tada bismo uvidjeli da se paradigme sastoje od tri bitna elementa: ontologije, epistemologije i metodologije.

Ontologija postavlja osnovna pitanja o prirodi realiteta, epistemologija postavlja pitanja o logičkim okvirima znanstvene spoznaje tog realiteta, dok se metodologija usredotočuje na načine kojima dolazimo do te spoznaje. U ovom kontekstu pokušat ćemo proučiti glavne paradigme i perspektive koje tvore i organiziraju metodologiju kvalitativnih istraživanja u socijalnom radu. Te temeljne paradigme jesu: pozitivizam, postpozitivizam, konstruktivizam i kritička teorija.

Pored tih paradigmi postoje i različite istraživačke perspektive među koje možemo ubrojiti: feminizam, etničke modele istraživanja i kulturološke studije.

Svaka od tih perspektiva ima svoje vlastite kriterije, postavke i metodološke procedure koje se primjenjuju u društveno-humanističkim istraživanjima unutar datog socijalnog konteksta. Prikazat ćemo glavne razlike između pozitivističkih, postpozitivističkih, konstruktivističkih i kritičko-teorijskih paradigmi (Guba i Lincoln, 1994).

No prije nego što detaljnije istražimo osobitosti tradicionalnih i alternativnih paradigmi, dat ćemo kratku ali preciznu paradigmatičku analizu.

Paradigmatska analiza uključuje skup vrlo temeljitih pitanja o svakoj perspektivi koja će biti predmetom našeg istraživanja u odnosu na određivanje suštine kvalitativnih istraživanja. Ta su pitanja:

1. Pridonose li te perspektive dobrobiti, čuvanju i uspostavljanju ljudskog dostojanstva?
2. Prepoznaje li se u tim perspektivama dobrobit za svakog čovjeka i uvažavaju li se njima razlike među ljudima?
3. Pomažu li nam te perspektive u preobrazbi nas samih i našeg društva?
4. Pomažu li nam te perspektive da u potpunosti obogatimo sve svoje ljudske potencijale?
5. Omogućuju li te perspektive aktivnu i ravnopravnu participaciju žena i muškaraca, siromašnih i bogatih, obojenih i bijelih, homoseksualaca, lezbijski, biseksualaca i heteroseksualaca, starih i mladih, bolesnih i zdravih u svakodnevnom životu?

Odgovori koje pokušavamo naći u tim pitanjima općenito nam govore o tome sastoje li se istraživačke perspektive od ključnih koncepata relevantnih za metodologiju kvalitativnih istraživanja. Odgovor na posljednje pitanje upućuje nas na način dolaženja do vodeće paradigme, a i na to tko sudjeluje u njenom nastanku i konstrukciji.

Tih pet dimenzija, koje su prikazane samo u glavnim crtama, mogu pomoći istraživačima da organiziraju i selekcioniraju širok opseg informacija o ljudskom ponašanju i socijalnoj okolini, i to iz različitih disciplinarnih područja. Te su dimenzije ujedno i temelj za razmatranje tradicionalnih i alternativnih paradigmi.

2. TRADICIONALNE I ALTERNATIVNE PARADIGME

Da bismo shvatili temeljna obilježja ovih dvaju tipova paradigmi, moramo se ukratko osvrnuti na poznato Kuhnovo djelo: "Struktura naučne revolucije" (1961) u kojem on detaljno elaborira pojam znanstvene revolucije kao proces razvoja i promjene znanstvene teorije. Kuhn definira paradigmu kao skup modela, teorija i istraživačkih perspektiva (pristupa) koje vode neku disciplinu znanstvenoj spoznaji. Unutar pojedinačne paradigme može biti mnogo različitih teorija, ali se sve one rukovode istim osnovnim okvirom koji vodi znanstvenoj spoznaji.

Kuhn argumentira da do napretka znanosti ne dolazi kumulacijom ili promjenama u znanosti, već revolucijom pristupa. Taj revolucionarni proces dovodi do promjena cijele discipline i njenog temeljnog metateorijskog okvira. U ovom dijelu izložit ćemo osnovne teze teorijske znanosti T. Kuhna i njegovu radikalnu kritiku pozitivističkog gledišta. U tome će nam pomoći već spomenuto Kuhnovo djelo koje je pokrenulo fundamentalna epistemološka pitanja i utemeljilo moderan pristup u suvremenoj znanstvenoj teoriji.

Za razliku od pozitivističkog pristupa koji znanstvenu spoznaju tretira s apsolutističkog gledišta pa i rezultate svojih istraživanja smatra nepromjenjivim i općevažećim, Kuhn problemu teorije prilazi iz istraživanja koja se odnose na povijest znanosti (historizam). Tako on odbacuje načelo ahistoričnosti dominantne slike znanosti. Znanost odlikuje razvoj kao kontinuirani proces kojem se stalno dodaju novi elementi u stalnoj kumulaciji znanja. Nova istraživanja u povijesti znanosti pokazuju da je sve teže odgovoriti na potrebu objašnjavanja znanstvene spoznaje ako se pridržavamo pojma razvoja putem akumulacije znanja. Od tuda nužno dolazi do spoznaje da su neke hipoteze pogrešno postavljene, pa se

već samim time na njih ne da odgovoriti, a s druge se strane dovodi u pitanje sama osnovna postavka o razvoju spoznaja. Naime, možda se znanost ne razvija akumulacijom znanja, već revolucioniranjem pristupa. Znanstvena aktivnost kojom se bavi većina znanstvenika cijeli svoj život jest ono što Kuhn naziva normalnom znanošću. Pojmom "normalna znanost" Kuhn označava ono istraživanje koje je čvrsto utemeljeno na jednom prošlom znanstvenom dostignuću ili na više prošlih znanstvenih dostignuća za koja neka znanstvena zajednica priznaje da za neko vrijeme pružaju osnovu za njenu daljnju praksu (Aristotelova "Fizika", Newtonova "Principia" i sl.). U uskoj vezi s pojmom normalne znanosti stoji pojam paradigme koji uključuje zakonitosti, teorije i modele iz kojih potječu posebne koherentne tradicije znanstvenih istraživanja. Pojam paradigme svakako je fundamentalan za razumijevanje cjelokupnog znanstvenog progressa. Kuhn, naime tvrdi da, premda akumulacija znanja igra određenu ulogu u znanosti, istinite i stvarno značajne promjene nastaju revolucioniranjem pristupa koji rezultira novom paradigmatom. Kuhnovu teoriju znanstvenog progressa možemo grafički prikazati na slijedeći način:

PARADIGMA I ———→ NORMALNA ZNANOST ———→ ANOMALIJE ———→
KRIZA ———→ REVOLUCIJA ———→ PARADIGMA II

Osnovna je Kuhnova ideja da je svaka znanost u jednom određenom vremenu određena jednom i samo jednom dominirajućom paradigmatom. Taj period za Kuhna je period normalne znanosti odnosno to je period akumulacije znanja u kojem znanstvenici rade na artikulaciji i proširenju vladajuće paradigme. Tijekom vremena taj rad proizvodi anomalije ili, drugačije rečeno, dovodi do takvih nalaza koji ne mogu biti objašnjeni iz perspektive vladajuće paradigme. Te anomalije, kumulativno se gomilajući, dovode do krize. Razrješenje te krize u znanstvenoj je revoluciji koja dovodi u žarište novu paradigmatu, čime cijeli proces ponovno započinje.

Iz ovog kratkog opisa Kunhovog modela znanstvenog napretka vidljivo je da je najvažniji pojam u ovom pristupu - pojam koji objašnjava i normalnu znanost, a i krizu i revoluciju - pojam paradigme. Stoga se paradigma može shvatiti kao opća praktična teorija ili neko praktično znanje. Paradigme su, dakle, načini za promatranje svijeta, opći metafizički uvidi o tome kako se fenomeni u nekom području znanstvenog istraživanja objašnjavaju i razumijevaju.

Postavlja se sad pitanje kakav je paradigmati status kvalitativne metodologije u socijalnom radu u svjetu tradicionalnih i alternativnih pristupa.

2.1. TRADICIONALNE PARADIGME

Tradicionalne su paradigme niz međusobno povezanih dimenzija kroz koje spoznajemo kako je svijet oko nas uređen, kako se u njemu komunicira i koji su mehanizmi njegove kontrole. Te dimenzije uključuju metode, procese, perspektive, standarde i načine suodnošenja. Tradicionalne paradigme obilježene su specifičnim identitetom na sljedeći način. One pridaju važnost primjeni pozitivističkih, znanstvenih, objektivnih i kvantitativnih metoda za stvaranje spoznajne baze za socijalnu akciju i određeni tip uvjerenja. Posebno važno za razumijevanje tradicionalnih paradigmi jest proučavanje metoda ili procesa kroz

koje se dobivaju informacije i gradi spoznaja. Te metode ili procesi sadrže u sebi neke važne komponente tradicionalnih paradigmi, a istovremeno su oni mehanizmi pomoću kojih se kreira pogled na svijet. Osnovne karakteristike dimenzija koje obilježavaju tradicionalne paradigme jesu: pozitivistički i znanstveni pristup te objektivne i kvantitativne metode istraživanja.

Prva od tih karakteristika je pozitivizam. Pozitivizam se često odnosi na empirizam. Termini pozitivizam i empirizam odnose se na uvjerenje da se spoznaja postiže objektivnim promatranjem svijeta oko nas. Prema tome, istinska spoznaja postiže se samo na temelju objektivnog promatranja. Pozitivističko i empirijsko gledište ističe da činjenice možemo promatrati kao stvari jedino putem naših osjetila.

Sljedeća karakteristika nužna za spoznavanje i vrednovanje svijeta prema tradicionalnoj paradigmi jest znanstveni pristup.

Kao i pozitivističko-empirijsko gledište, tako i znanstveni pristup zahtijeva promatranje na temelju iskustva, događaja ili objekata preko naših osjetila. Znanstveni pristup zahtijeva sistematsko, kontrolirano, empirijsko i kritičko ispitivanje hipotetičkih sudova o odnosima između prirodnih i društvenih fenomena.

Središnja za znanstveni pristup je treća karakteristika, a to je objektivnost spoznaje ili objektivizam koji zastupa tzv. "vrijednostno-neutralni" stav.

Nije stoga ni čudno da tradicionalne paradigme koje toliko inzistiraju na prikupljanju i validaciji spoznaje kroz empirijsko, sistematsko i objektivno promatranje pridaju veliku važnost kvantitativnom pristupu. To je četvrta bitna karakteristika tradicionalnih paradigmi koja tvrdi da se sav empirijski materijal može kvantificirati odnosno mjeriti ("mjeriti je isto što i znati" - Bently). Taj pristup temelji se na preciznim mjernim instrumentima i opservacijama. Kvantitativni pristup u okviru tradicionalne paradigme prvo se vezuje za primjenu statističkih postupaka u empirijskim istraživanjima, a zatim i za primjenu matematičkih modela u području teorije. Formiranje tog pristupa često se označava terminom "kvantitativna metodologija", a sadržava u sebi visok stupanj statističke i matematičke formalizacije, ovisno o tipu upotrebljivosti u konkretnom slučaju analize. Svi navedeni pristupi, kao npr. pozitivizam, postpozitivizam (strukturalizam i funkcionalizam, sistemska teorija i sl.), dominiraju u okviru tradicionalne paradigme te se pojavljuju kao glavni "putovi spoznaje" ili putovi "vrijedne spoznaje", dok ostali pristupi imaju za znanstvenu spoznaju samo marginalno značenje.

2.2. ALTERNATIVNE PARADIGME

Kao i sve paradigme, alternativne paradigme su skupovi međusobno povezanih dimenzija kroz koje spoznajemo svijet na način kako je on kreiran, kako se u njemu komunicira i kako ga se kontrolira. Kao i sve ostale paradigme, alternativne paradigme također uključuju različite metode (proces), attribute, perspektive, standarde i načine suodnošenja (postupke). Alternativne paradigme koje ćemo ovdje proučavati uključuju: interpretativne, intuitivne, subjektivističke i kvalitativne metode i procese za kreiranje spoznaje preko koje se gradi osnova za socijalnu akciju. Alternativne paradigme pritom ne isključuju iz svog žarišta procese i produkte tradicionalnih paradigmi (pozitivistički, scijentistički, objektivistički i kvantitativni pristup), već se njima koriste kao dijelom

procesa i metoda za razumijevanje smisla ljudskih akcija. Alternativne paradigme koje istražujemo evaluiraju vrijednost čovjeka kao ljudskog bića prema standardima imanentnih (autonomnih) vrijednosti i ljudskog dostojanstva s posebnim uvažavanjem razlika koje postoje među ljudima. Alternativne perspektive proučavaju strukturalne i funkcionalne odnose s "drugima" i apostrifiraju interakciju i povezanost različitih ljudi i kultura u svijetu. Separatizam i depersonalizacija promatraju se kao zapreke u konstrukciji učinkovitih interakcija. Njihov je fokus na integrativnim procesima i komplementarnim sadržajima ljudske prirode i njihovih ideja. U našoj raspravi o tradicionalnim paradigmatama spomenuli smo da su ispitivanje metoda i procesa pomoću kojih se dobivaju i vrednuju informacije i znanje bitni elementi za razumijevanje tih paradigmi. Te metode spoznaje bitne su komponente za kreiranje alternativnog pogleda na svijet. Alternativne paradigme mogu se označiti kao "putevi spoznaje" koji su više interpretativni, intuitivni, subjektivni i kvalitativni nego tradicionalne paradigme. One pružaju daleko cjelovitiju sliku za razumijevanje svijeta oko nas, našeg ponašanja i socijalnog okruženja koje izgrađujemo i u kojem živimo. Premda se temeljne karakteristike alternativnih paradigmi proučavaju odvojeno, treba imati na umu da su one u stalnoj interakciji i da se isprepliću s metodama i procesima alternativnih pogleda na svijet koji pokušavamo razumjeti.

Prva karakteristika alternativnih paradigmi kod izgradnje i validacije spoznaja je interpretativni aspekt. Često korišten termin koji je sinoniman interpretativnom pristupu već je pomenuta hermeneutika. Prema Websteru (1983) hermeneutika se može jednostavno definirati kao "znanost i vještina" interpretacije.

Poznati filozof i povjesničar W. Dilthey koristi se pojmom hermeneutike da bi označio disciplinu koja se odnosi na istraživanje i interpretaciju ljudskog ponašanja, govora institucija i sl. Diltheyew hermeneutički pristup razumijevanju povijesti naglašava uživljanje i empatiju u subjektov iskustveni svijet. Taj interpretativni, hermeneutički pristup jednostavan je za socijalnog radnika koji se koristi mehanizmom "empatije" da bi se udubio u probleme subjekta iz njegove perspektive. Interpretativni pristup velikim se dijelom odnosi na razumijevanje značenja ili smisla ljudskog iskustva. Taj pristup uvelike se razlikuje od tradicionalnog, scijentističkog i kvantitativnog pristupa u izgradnji i vrednovanju naših spoznaja. On nas iz laboratorija izvlači u svakodnevni život u kojem ljudi rade i stvaraju svijet oko nas. Interpretativni pristup razlikuje se od objektivističkih znanstvenih promatranja stvarnosti i približava se umjetničkom izrazu i ekspresiji. Značenje ljudskog iskustva treba "istražiti, kreirati, manifestirati i komunicirati" (Reason, 1988). To se može postići "kad pričamo životne priče, pišemo, igramo se, stvaramo poeziju i prozu, meditiramo, slikamo, ulazimo u područje psihoterapije i sl." Kada sudjelujemo u svijetu koji stvaramo, cilj našeg života ima svoj puni smisao. Ove alternativne metode i procesi razumijevanja ljudskog ponašanja i iskustvenog svijeta (života) sadrže u sebi neslućene potencijale kao što su: psihoterapija, muzikoterapija, ekspresioterapija, transcendentnalna meditacija, realitetna terapija i sl. Drugo važno obilježje hermeneutičkog ili interpretativnog pristupa je introspekcija ili samopromatranje, tj. promatranje i analiza vlastitih misli i osjećaja i njihovo ugrađivanje u vlastiti sustav vrednota. To je drugi ključni koncept za teoriju i praksu kvalitativnih istraživanja u socijalnom radu. Kvalitativni istraživači moraju razvijati "koncept o sebi", tj. imati uvid u vlastito "ja" (samosvijest). Oni moraju biti svjesni svog osobnog pogleda na svijet života, svojeg ponašanja i svojih percepcija kod promatranja i analize ponašanja drugih (osobna jednadžba promatrača).

Sljedeća karakteristika alternativnih paradigmi je intuicija ili intuitivna spoznaja. F. Capra (1983) objašnjava da je intuitivna spoznaja utemeljena na neposrednom i ne-intelektualnom iskustvu o stvarnosti a pojavljuje se kao stanje proširene svijesti. Takva je spoznaja sintetička, kolistička i nelinearna. Reason (1981) nudi sličan opis kada određuje osobe koje se koriste intuicijom kao načinom spoznavanja. "Takve osobe dolaze do informacija preko imaginacije, zainteresirane su za cjelinu, a ne za dijelove stvarnosti, one su idealisti koji vjeruju u hipotetičke mogućnosti i inovativne poglede na svijet".

Takav način holističkog mišljenja, sposobnost viđenja "velikih slika" ili tzv. "perspektiva zahvata cjeline" bitna je za praksu kvalitativnih istraživanja. To je posebno važno u procjeni kompleksnog ljudskog ponašanja i socijalnog konteksta unutar kojeg se to ponašanje zbiva. Intuitivni element alternativne paradigme često je teško shvatiti, naročito onima koji su školovani prema tradicionalnim paradigmatiskim programima. Neki teoretičari tvrde da intuicija igra značajnu ulogu i u prirodoslovnim znanostima. Neke intuitivne koncepcije ugrađene su u interpretaciju prirodnih fenomena bez obzira na to jesu li one znanstvene, paraznanstvene ili neznanstvene.

Treći element koji se posebno vrednuje u okviru alternativnih paradigmi jest subjektivno razumijevanje.

Subjektivna spoznaja, kao i intuitivna metoda, posebno respektira osobno iskustvo kao važan vrijednosni kriterij našeg spoznavanja stvarnosti. J. Hillman (1975) posebno opisuje iskustveni aspekt subjektivnog razumijevanja: "Moja duša nije rezultat objektivnih činjenica koje zahtijevaju objašnjene, već je ona odraz subjektivnog iskustva koje zahtijeva razumijevanje". Ova maksima središnja je i razgraničavajuća crta između tradicionalnih i alternativnih paradigmi, pri čemu pojam "objašnjenja" vrijedi u prirodnim znanostima, dok se pojmom "razumijevanja" koriste socijalne znanosti. Subjektivna perspektiva razvoja i izgradnje spoznaje pretpostavlja da stvarnost nije objektivno data, već je konstruirana od svojih aktera, dakle ljudi koji su pod utjecajem različitih socijalnih i kulturalnih čimbenika. Izgradnja spoznaje i stanje svijesti integrira naše subjektivno iskustvo s kritičkim mišljenjem koje otkrivamo učenjem. Ovaj način spoznavanja započinje s vrednovanjem osobnog iskustva i perspektiva, ali uključuje i razvijanje kolektivnog mišljenja kroz rigorozni kritičizam i podjele subjektivnog iskustva s "drugima" koji su s nama u datoj sociokulturnoj sredini. Tako subjektivni pristup u izgradnji spoznaje zahtijeva rigorozni proces provjere i validacije od strane "drugih" u određenom socijalnom kontekstu.

Četvrti prilaz alternativnim paradigmama je kvalitativni pristup. Capra (1993) sugerira da istinska znanost koja pretendira humanističkom pristupu u socijalnom radu radije barata s kvalitetama nego s kvantitetama. Ona se prvenstveno temelji na intersubjektivnom iskustvu, a ne na standardiziranim mjernim instrumentima visokog stupnja statističke i matematičke formalizacije.

Uzorci iskustva tvore takve podatke koji nisu provjerljivi i koje egzaktna znanost ne može kvantificirati standardiziranim instrumentima. Zbog toga oni uvijek ostaju u domeni subjektivnog. Alternativne karakteristike međusobno su povezane s ostalim karaktreistikama kao što su: interpretativna, intuitivna i subjektivna dimenzija.

Hillman navodi neke izazove koje postavlja ovaj pristup. Kvalitativni pristup zahtijeva da istraživanje otkrije što ljudi rade, misle i osjećaju, u koje su procese uključeni, koje misli konstruiraju, kojim su vrstama problema zaokupljeni u svakidašnjem životu. Ova deskripcija kvalitativnog načina spoznavanja u uskoj je vezi s

pojmovima, vrednotama i praksom "pomažućih" djelatnosti, posebno socijalnog rada. Kvalitativni pristup respektira važnost subjektivnog značenja i interpretacije događaja na razini pojedinaca i grupa. Posebno se naglašava povezanost između "subjekta" i "objekta" u istraživačkom procesu. Ta međupovezanost evoluirala u intersubjektivnost i transsubjektivnost. To ne znači dvije strane u istraživačkom procesu: onu koja istražuje i onu koja se istražuje, već kooperativni dijalog koji vodi razumijevanju i rješavanju problemne situacije. Prema tome istinsko istraživanje treba biti utemeljeno na iskustvu onih koji se razumiju i koji kolaboriraju tijekom cijelog istraživačkog procesa.

3. KLASIFIKACIJA ISTRAŽIVAČKIH PARADIGMI

Ovdje ćemo pokušati analizirati četiri dominantne grupe paradigmi koje su posebno značajne za metodologiju kvalitativnih istraživanja u socijalnom radu. Kako što ćemo vidjeti, one su kombinacija tradicionalnih i alternativnih pristupa o kojima smo ranije raspravljali. Te vodeće ili dominantne paradigme jesu: *pozitivizam*, *postpozitivizam*, *kritička teorija* i *konstruktivizam*. Unutar svake dominirajuće paradigme kriju se različite perspektive i istraživačke tradicije, kao: feminizam, etnički modeli te kulturološke i aksiološke studije.

Međutim, na samom početku treba dati jasnu distinkciju između kvalitativnih i kvantitativnih metoda, premda je pitanje metode sekundarno u odnosu na pojam paradigme koju definiramo kao temeljni sustav vjerovanja ili pogleda na svijet koji vodi istraživača ili ljudsku akciju. Obje metode ili metodologije koriste se istraživačkim paradigmama koje trenutačno dominiraju suvremenom scenom znanosti. Izvjesno je da je interes za alternativne paradigme naglašen zbog rastućeg otpora prema upotrebi kvantitativnih metoda.

Tako se posljednjih godina javlja rastući val nezadovoljstva prema tzv. "kvantofreniji" u znanosti. Dvije kritičke struje treba posebno naglasiti. Jedna je interna ili intraparadigmatska, a druga je eksterna ili interparadigmatska. Interna kritika odnosi se na: 1. zanemarivanje socijalnog konteksta u istraživanju, 2. isključivanje značenja i svrhe istraživanja, 3. prenošenje velikih "superteorija" na lokalni kontekst i s time u vezi i etičke dileme, 4. neprimjenljivost općih podataka na analizu pojedinačnih slučajeva, 5. isključivanje "otkrića" ili imaginativne dimenzije iz istraživanja.

Eksterna kritika odnosi se na: 1. odsutnost teorijskog okvira i gomilaje tzv. "hard data". 2. teoretski falsifikacionizam, 3. zauzimanje "vrijednosno neutralog" stava prema objektu istraživanja, 4. odsutnost interaktivne prirode istraživanja, tj. nepostojanje dijadičkog odnosa između istraživača i subjekta istraživanja.

Slijedeća grupa pitanja odnosi se na samu prirodu paradigme. Prema Gubi i Lincolnu (1985) paradigma je osnovni skup uvjerenja ili temeljni sustav vjerovanja koji se temelji na ontološkim, epistemološkim i metodološkim pretpostavkama: Ontologija postavlja pitanje o prirodi realiteta (bitka). To pitanje odnosi se na samu suštinu ili bit naše egzistencije (tko smo i zašto postojimo?). Epistemologija postavlja pitanje o prirodi odnosa između spoznaje i onoga tko spoznaje (kako spoznajemo?). Metodologija postavlja pitanje o logičkim okvirima spoznaje i o načinima dolaženja do spoznaje. Ova pitanja služe kao glavni okvir za analizu svake od četiri navedene paradigme.

Tablica 3. 1. Intraparadigmatska analiza: osnovni nazori paradigmi

DISCIPLINA	POZITIVIZAM	POSTPOZITIVIZAM	KRITIČKA TEORIJA	KONSTRUKTIVIZAM
Ontologija	Naivni realizam	Kritički realizam	Historijski realizam	Relativizam, konstrukcija stvarnosti
Epistemologija	Objektivizam	Kriticizam	Vrijednosni angažman	Interpretativizam
Metodologija	Kvantitativne metode	Modifikacija	Triangulacija	Hermeneutika

Stupac 1: *Pozitivizam* - 1. Ontologija: Realizam. Stvarnost postoji i može se objasniti prirodnim zakonima. Pozitivistička paradigma je redukcionistička i deterministička. 2. Epistemologija: Dualistička i objektivistička. Istraživač i istaživani "objekt" nezavisni su entiteti. Istraživač proučava objekt a da ne utječe na nj, i obratno. 3. Metodologija: Eksperimentalna i manipulativna.

Pitanja i hipoteze postavljaju se u obliku tvrdnji koje se verificiraju kroz empirijske testove.

Stupac 2: *Postpozitivizam* - 1. Ontologija: Kritički realizam. Pretpostavlja se da stvarnost postoji, ali u nesavršenom obliku. Ontologija se etiketira kao kritički realizam jer se stvarnost podvrgava kritičkom ispitivanju. 2. Epistemologija: Modificirana dualističko/objektivistička verzija. Dualizam između empirizma i racionalizma u velikoj je mjeri napušten, ali objektivizam je još prisutan. 3. Metodologija: Modificirana eksperimentalno-manipulativna. Sve se više ističe načelo triangulacije.

Stupac 3: *Kritička teorija* - 1. Ontologija: Historijski realizam. Stvarnost postoji, ali se sastoji od socijalnih, političkih, kulturnih, ekonomskih, etničkih i rasnih čimbenika koji se kristaliziraju kao serije struktura. 2. Epistemologija: Transakcijska i subjektivistička. Istraživač i istaživani subjekt interakcijski su povezani u dijade. Napušta se vrijednosno neutralni stav pa su rezultati vrijednosno evaluirani. 3. Metodologija: Dijaloška i dijalektička.

Transakcijska priroda istraživanja zahtijeva dijalog između istraživača i subjekta istraživanja. Dijalog mora po prirodi biti dijalektički (teza-antiteza-sinteza) i odvijati se kritički u obliku borbe mišljenja.

Stupac 4: *Konstruktivizam* - 1. Ontologija: Relativistička. Stvarnost se sastoji od višestrukih oblika mentalnih konstrukcija koje su socijalno i empirijski utemeljene, ali lokalne i specifične po strukturi. Konstrukti zavise od oblika i sadržaja pojedinaca i grupa koje izvode te konstrukte. 2. Epistemologija: Transakcijska i subjektivistička. Također se pretpostavlja da su istraživač i subjekt istraživanja u interakcijskom odnosu. Nalazi su literarno kreirani kao produkti istraživačeve imaginacije. Varijable kao individualni i socijalni konstrukti mogu se rafinirati samo kroz interakciju između istraživača i respondenta. 3. Metodologija: Različite konstrukcije mogu se interpretirati korištenjem konvencionalnih hermeneutičko/dijalektičkih tehnika.

Tablica 3.2. Interparadigmatska analiza: Položaj paradigme i praktični problemi

Problem	Pozitivizam	Postpozitivizam	Kritička teorija	Konstruktivizam
Cilj istraživanja	Eksplanacija: Predikcija i kontrola		Kritikaka i transformacija	Razumijevanje i rekonstrukcija
Priroda spoznaje	Verificirane hipoteze utemeljene na činjenicama		Strukturalni historijski uvid	Individualna rekonstrukcija
Akumulacija spoznaje	Generalizacije utemeljene na kauzalnoj povezanosti		Historijske komparacije	Sofisticiranje rekonstrukcije
Epistemološki kriteriji	Interna i eksterna valjanost i pouzdanost		Historijske situacije	Autentični kriteriji
Vrijednosni kriteriji	Isključeni: Utjecaj nebitan		Uključeni: Utjecaj bitan, vrijednosno angažiran	
Etičke dileme	vanjske i formalne, naginju prema obmani		Unutarnje: Proces ide prema otkriću specifičnih problema	
Odras javnog mnijenja	"Nezainteresirani znanstvenici"		"Transformativni intelektualci, aktivni sudionici	
Trening vještina	Kvantitativne i kvalitativne tehnike		Kvantitativni i kvalitativni altruizam, zastupanje i osnaženje	

Legenda: Implikacije svake paradigmatke pozicije prema odabranim praktičko istraživačkim problemima.

Redak 1: Što je cilj ili svrha istraživanja?

Pozitivizam i postpozitivizam: Za obje ove paradigme cilj istraživanja je eksplanacijski, a krajnji domet je predikcija i kontrola fenomena. Prema Hessu (1980) krajnji kriterij progresa ove paradigme jest sposobnost znanstvenika da predvide i kontroliraju poboljšanja tijekom vremena. Redukcionizam i determinizam također su prisutni.

Kritička teorija: Cilj istraživanja je kritički i odnosi se na transformaciju socijalnih, političkih, kulturnih, ekonomskih, etničkih i rasnih struktura koje su **opremirane** i eksploatirane. Metoda borbe je konfrontacija i konflikt. Kriterij progresa je uspostava prijašnjeg stanja (restitucija) i emancipacija. Zastupanje i aktivizam ključni su koncepti. Istraživač ima ulogu inovatora i kreatora i on razumije zašto su transformacije potrebne.

Konstruktivizam: Cilj istraživanja je razumijevanje i rekonstrukcija ljudskih tvorevina (konstrukata). Cilj se postiže konsenzusom i otvoren je za nove interpretacije. Kriterij napretka tijekom vremena je formuliranje novih informacija i sve profinjenijih tvorevina. Zastupanje, osnaženje (opunomoćenje) i aktivizam također su ključni koncepti za ovaj tip paradigme. Istraživač igra ulogu aktivnog sudionika i medijatora procesa.

Redak 2: Kakva je priroda spoznaje?

Pozitivizam: Spoznaja se sastoji od verificiranih hipoteza koje se prihvaćaju kao činjenice i znanstveni zakoni.

Postpozitivizam: Spoznaja se sastoji od nefalsificiranih (vjerodostojnih) hipoteza koje se odnose na moguće činjenice i zakone.

Kritička teorija: Spoznaja se sastoji od serija strukturalno/historijskih aspekata koje se s vremenom transformiraju. Paradigmatke transformacije zbivaju se kada nove znanstvene informacije dovedu do anomalija i krize i tada se uspostavlja nova paradigma.

Konstruktivizam: Spoznaja se sastoji od konstrukata oko kojih postoji relativni konsenzus među teoretičarima koji nastoje interpretirati suštinu tih tvorevina. Višestruke spoznaje koezistiraju iako su interpretacije u nesuglasju ili ako ovise o socijalnim, političkim, kulturnim, ekonomskim, etničkim i rasnim faktorima koji bitno determiniraju interpretacije.

Redak 3. Kako se spoznaja akumulira?

Pozitivizam i postpozitivizam: Spoznaja se akumulira sračivanjem činjenica koje služe kao elementi izgradnje spoznajne baze. Kada činjenice poprimu oblik uzročno-posljedičnih veza iz kojih se mogu izvlačiti generalizacije, tada one mogu poslužiti za učinkovitu predikciju i kontrolu.

Kritička teorija: Spoznaja se ne akumulira u apsolutnom smislu nego putem promjena koje se zbivaju u okviru dijalektičkog procesa i stalnih povijesnih revizija. Do generalizacija dolazi kombinacijom socijalnih, političkih, kulturnih, ekonomskih, etničkih i rasnih faktora i vrednota koje potječu iz iste sredini ili lokalne zajednice.

Konstruktivizam: Spoznaja se gomila jedino u relativnom smislu pomoću sofisticiranih ljudskih konstrukata koji nastaju preko hermeneutičko-dijalektičkog procesa. Važan mehanizam transfera znanja iskustvenom evidencijom nastaje na temelju studije slučaja.

Redak 4: Koji su kriteriji prikladni za prosudbu kvalitete istraživanja?

Pozitivizam i postpozitivizam: Podesni su konvencionalni kriteriji unutarnje i vanjske valjanosti (validitet), pouzdanost (stabilitet) i provjere empirijskog materijala od strane nezavisnih promatrača (objektivitet)

Kritička teorija: Podesni kriteriji su povijesno-poredbena istraživanja koja su smještena u određeni povijesno-socijalni kontekst.

Konstruktivizam: Predlažu se dvije grupe kriterija: a) pouzdani kriterij vjerodostojnosti (paralelni oblici, tj. usporedna interna i eksterna valjanost i objektivnost) i b) autentični kriteriji (ontološka autentičnost, edukativna autentičnost, katalitička i taktička autentičnost (stimuliranje i pojačanje akcije).

Redak 5. koja je uloga vrednota u istraživanju?

Pozitivizam i postpozitivizam: U obje paradigme vrednote su u potpunosti isključene tako da se provode "vrijednosno neutralna" /value free/ istraživanja.

Kritička teorija i konstruktivizam: Vrednote su sastavni dio istraživanja tako da se provode "vrijednosno angažirana" istraživanja.

Redak 6. Kakva je uloga etičkih normi u istraživanju?

Pozitivizam i postpozitivizam: Etičke norme važan su element istraživačkog procesa, samo što one više zadržavaju vanjski oblik (etički kodeks profesije).

Kritička teorija: Etički faktori prožimaju istraživanje i imaju važnu ulogu tijekom cijelog istraživanja.

Konstruktivizam: Etičke norme snažno prožimaju ovu paradigmu zbog toga jer su u istraživački proces uključeni vrijednosni stavovi svih sudionika.

Redak 7. Koje implikacije nastaju od istraživačke aktivnosti, pogotovo ako ona unosi izvjesne promjene?

Pozitivizam i postpozitivizam: Istraživači su "nezainteresirani znanstvenici" čija je glavna uloga u procesu donošenja odluka, kreiranja razvojne politike i agenata promjene.

Kritička teorija: Istraživače "bije glas" da su tzv. "transformativni intelektualci" koji izvode promjene na mikrosocijološkim strukturama (lokalnim zajednicama, društvenim grupama, organizacijama, obiteljima i pojedincima).

Konstruktivizam: Istraživači su "pasionirani sudionici" aktivno angažirani na rekonstrukciji postojećih institucija, ali i svojih vlastitih konstrukata.

Redak 8. Kako se obučavaju novaci u savladavanju istraživačkih vještina?

Pozitivizam: Novaci se obučavaju ponajprije u tehnometodološkom znanju, i to u primjeni mjernih instrumenata, u izradi nacрта istraživanja, identifikaciji i operacionalizaciji varijabli, metodama prikupljanja i analize kvantitativnog empirijskog materijala, a manje u poznavanju genuine (supstantivne) teorije.

Postpozitivizam: Novaci se obučavaju na sličan način, s tom razlikom da upoznaju vještine korištenja kvalitativnih metoda.

Kritička teorija i konstruktivizam: Novaci se obučavaju na potpuno nov način, tako da moraju proći reedukaciju i "resocijalizaciju". Pored poznavanja klasičnih metoda oni moraju dobro vladati kvalitativnim metodama koje objedinjava dijaloško-hermeneutička metodologija usmjerena na razumijevanje socijalnih, političkih, kulturnih, ekonomskih, etničkih i rasnih struktura koje su predmetom istraživanja.

Redak 9: Jesu li navedene paradigme u permanentnom konfliktu i je li moguće izraditi pojedinačni paradigmatasko-konceptualni okvir?

Pozitivizam i postpozitivizam: Protagonisti tih dviju paradigmi daju svoje temeljne orijentacije i smatraju da sve paradigme mogu biti međusobno prilagodljive i usporedive.

Kritička teorija i konstruktivizam: Protagonisti navedenih paradigmi afirmiraju bazične koncepte i smatraju da su pozitivizam i postpozitivizam usporedivi i slični struje, ali inkompatibilne s kritičkom teorijom i konstruktivizmom jer su osnovni nazori u bitnom proturječni.

Redak 10. Koja paradigma zadržava hegemonističku poziciju i koja je predominantno utjecajna?

Pozitivizam i postpozitivizam: Predstavnici pozitivističke teorije zadržavali su hegemonističku poziciju tijekom nekoliko stoljeća, ali je taj utjecaj znatno opao u posljednjih deset godina. Ta je teorija ponovno reafirmirana postpozitivističkim pravicima kao što su: funkcionalizam, strukturalizam i sistemska teorija.

Kritička teorija i konstruktivizam: Predlagači kritičke teorije i konstruktivizma još uvijek traže put k afirmaciji. U posljednjem desetljeću prihvaćeni su u znatnoj mjeri, ali se njihove teze i metodološki instrumentarij još uvijek podvrgavaju rigoroznoj provjeri i kontroli. Pretpostavlja se da će u bližoj budućnosti oba pravca biti daleko utjecajnija.

4. PARADIGMATSKI STATUS SOCIJALNOG RADA

Nakon ove iscrpne analize pokušat ćemo odrediti paradigmatški status socijalnog rada. Odmah treba naglasiti da se u socijalnom radu isprepliću različite teoretske paradigme i perspektive (tradicionalne i alternativne) te je vrlo teško odrediti paradigmatški i epistemološki status discipline.

Kao što je poznato, socijalni rad je vrlo rano usvojio paradigmatšku koja i danas dominira našom profesijom. Radi se o tradicionalnoj paradigmatški koja je preuzeta iz područja medicinskih znanosti. "Medicinska paradigmatška" promatra intervenciju kao katalitički proces. Taj katalitički ili medicinski model tradicionalno je obilježje socijalnog rada. U katalitičkom modelu, socijalna ekspertiza stvara se na temelju razumijevanja teorije koja se razvija iz empirijskih generalizacija.

Institucije i profesionalni socijalni radnici relativno su nepromjenjivi, a informacije interpretiraju prema vlastitim profesionalnim preferencijama. Klijenti se ne mogu predstaviti na radikalno drugačiji način, jer njihovo predstavljanje biva reinterpreterano prema konvencionalnim pretpostavkama socijalnog radnika. Ovo gledište poznato je pod nazivom katalize (zbog toga što je kataliza kemijska reakcija u kojoj supstancije zajedno sudjeluju u procesu pomoću neke materije koja se ne mijenja). Nizom kombinacija uz pomoć ostalih supstancija ili elemenata pomažemo si u radu s klijentom, ali nakon toga ta druga "supstancija" izlazi iz procesa i pretvara se u svoje prvobitno stanje. Postavlja se pitanje je li predodžba o stvarnosti koja je prezentirana pomoću tog modela točna.

Nema sumnje da je ova paradigmatška pomogla u procesu konceptualizacije socijalnog rada kao znanstvene discipline, međutim, na taj način ne mogu se adekvatno opisati, a niti razumjeti, neka bitna obilježja samog procesa socijalnog rada.

Posljednjih godina u suvremenu teoriju i praksu socijalnog rada uveden je tzv. transakcijski model kao alternativna paradigmatška tradicionalnom medicinskom modelu. Taj je model kombinacija svih suvremenih paradigmatški i perspektiva koje dominiraju suvremenom scenom znanosti. Transakcijski ili interakcijski model ne promatra socijalne radnike i agencije kao katalizatore procesa, već kao aktivne sudionike koji su sposobni mijenjati i sebe i instituciju i problemsku situaciju klijenta uz pomoć procesa dinamičke interakcije. Moderne teorije u socijalnom radu, koje su podržane konstruktivizmom i kritičkom teorijom, temelje se na stalnoj interakciji i modifikaciji čovjeka i njegove okoline. Prema tom shvaćanju teorija se mora konstantno modificirati i usavršavati u odnosu prema pratičnoj konstrukciji njenih sudionika. Stoga se promjena prave prirode socijalnog rada ne može zbiti iz nekog apstraktnog teorijskog modela, već iz različitih interakcija i aktivnosti koje nastaju u nekom kontekstu koji je socijalno konstruiran.

Prema tome, osnovna je teza alternativne paradigmatške da je socijalni rad socijalno konstruiran i da se kao takav nalazi u stalnoj interakciji sa svojim praktičkin podsustavima i nadsustavima. Proces socijalnog rada može se razumjeti samo unutar datog socijalnog i kulturnog konteksta njegovih sudionika. Teorija socijalnog rada mora nastojati razumjeti socijalni kontekst unutar kojeg se zbivaju interakcije između sudionika u procesu socijalnog rada. Drugim riječima, želimo istaknuti da bi se suvremena teorija socijalnog rada trebala baviti analizom socijalne konstrukcije zbilje.

LITERATURA:

1. Capra, F. (1983) **The turning point: Science, society and the rising culture.** Toronto: Bantam Books.
2. Grinnell, M.R. (1988) **Social work research and evaluation.** Third ed., Illinois: F.E. Peacock Publishers, Inc., Itasca.
3. Guba, E.G. (1990) **The paradigm dialog.** Newbury Park, CA: Sage.
4. Hillman, J. (1988) in Peter Reason, ed.: **Human inquiry in action: Developments in new paradigm research.** London: SAGE Publications.
5. Kuhn, T. (1974) **Struktura naučnih revolucija.** Beograd: Nolit.
6. Schutz, a. (1964): **Studies in social theory.** The Hague: Martinus Nijhoff.

*Summary***THEORETICAL PARADIGMS AND PERSPECTIVES IN SOCIAL WORK***Aleksandar Halmi*

Author presents fundamental characteristics of traditional and alternative paradigms that equally dominate in current science. These dominant paradigms are: positivism, postpositivism, constructivism and critical theory. Main characteristics of traditional paradigms are: positivistic, scientific, objective and quantitative approach. Alternative paradigms include: interpretative, intuitive, subjective and qualitative approaches. Based on intra and interparadigmatic analyze, author aims to assess paradigmatic status of social work. He declare that theory of social work is multiparadigmatically and multimethodically directed toward current approaches in social and humanistic sciences.